

Аслăлăх статийи

Топонимсене школта вĕрентесси

DOI 10.31483/r-100579

УДК 81.373

Егорова А.С.

ЧР ХПВ Чăваш Енĕн Вĕренĕ министрствин «Чăваш Республикин вĕренĕ институчĕ» БУ,
Шупашкар хули, Раçсей Федерацийĕ.

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3603-171X>, e-mail: annaerenar@mail.ru

Аннотаци: Статъяра школта топонимсене вĕрентес ыйтава хускатнă. Тема актуаллăхĕ топонимсене вĕрентни школ ачасен культуроведени компетенцийĕсене аталантарас, вĕсене харкамлăх, пур предмета та вĕренме кирлĕ тата предмет результатĕсем патне ситерес ёсре пысăк пулăшу панипе сыханнă. Географи объекчĕсен ячĕсене ачасем яланах кăсăкланса вĕренеççĕ. Статъяра урок тата урок тулашĕнче ачасен тавра курăмне, предметсен кушшинчи сыханăва анлалатас ёсри топоними материалĕн пĕлтерĕшне усса панă.

Тĕпчев ёсĕнче сак меслетсемпе усă курнă: асаннă темăпа сыханнă наукапа меслетĕх литературипе, вĕрентекенсем сак темăпа пухнă опычĕпе паллашни, пĕтĕмлетни, вĕрентĕпе воспитани ёс-хĕлне санини.

Тĕпчев ёсĕне ирттернĕ май вĕренĕпе воспитани тĕллевĕсене пурнăçлас ёсре топонимсемпе усă кураçсин чи тухăçлă мелĕсене тупса палăртнă, топонимсене пухмалли анкета, асаннă темăпа ачасен наукапа тĕпчев ёс-хĕлне йĕркелемелли меслетлĕх сĕнĕвĕсене хатĕрленĕ. Хатĕр ёсĕпе ытти вĕрентекенсем уроксемче е урок тулашĕнчи ёсĕсене усă курма пултарасçĕ.

Автор пĕтĕмлетнĕ тăрăх, географи объекчĕсен ячĕсене вĕренни ачасен пулмалли результатĕсене, культуроведен компетенцине аталантарма, тăван ен историйĕпе культурине лайăхрах пĕлме, чĕлхе пĕлĕпе хутшăну хатĕрĕ кăна маррине, наци культурине палăртмалли форма пулнине те анланса илме пулăшать.

Тĕп сăмахсем: топонимсем, топоним тĕсĕсем, чăваш чĕлхи меслетлĕхĕ, пулмалли результатсем, чăваш топонимсене пухмалли анкета, лексикапа семантика тишкерĕвĕ, топонимсене пулавĕн тишкерĕвĕ.

Цитатăлама: Егорова А.С. Топонимсене школта вĕрентесси // Вĕренĕ аталанăвĕ. – 2021. – Т. 4, №4. – С. 61-64. DOI 10.31483/r-100579.

Научная статья

Изучение топонимов в школе

Егорова А.С.

БУ ЧР ДПО «Чувашский республиканский институт образования»
Министерства образования и молодежной политики Чувашской Республики,
Чебоксары, Российская Федерация.

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3603-171X>, e-mail: annaerenar@mail.ru

Резюме: Статья посвящена вопросам изучения топонимов в школе. Актуальность темы определяется эффективностью использования топонимов для формирования у обучающихся культуроведческих компетенций, для достижения ими личностных, метапредметных и предметных результатов. Практика показывает, что названия географических объектов всегда вызывают большой интерес у обучающихся.

Методы, используемые в исследовании: анализ научно-методической литературы по данной теме; изучение и обобщение опыта педагогов, работающих по данной теме; наблюдение за учебно-воспитательным процессом.

Результатом работы являются: выявление наиболее эффективных приемов использования топонимов на уроках чувашского языка и литературы для реализации образовательно-воспитательных задач, составление анкеты для сбора топонимов, разработка методических рекомендаций по организации научно-исследовательской деятельности обучающихся по данной теме. Практическая ценность данной работы определяется возможностью применения ее результатов педагогами на уроках и во внеурочное время.

В заключении автор приходит к выводу, что изучение названий географических объектов помогает достигать планируемых результатов, развивать культуроведческие компетенции, узнавать историю и культуру родного края, осознавать, что язык является не только средством познания и общения, но и формой выражения национальной культуры.

Ключевые слова: топонимы, виды топонимов, методика преподавания чувашского языка, достижение планируемых результатов, анкета по сбору чувашских топонимов, лексико-семантический анализ топонимов, словообразовательный анализ топонимов.

Для цитирования: Егорова А.С. Изучение топонимов в школе // Развитие образования. – 2021. – Т. 4, №4. – С. 61-64. DOI:10.31483/r-100579.

Research Article

Learning Toponyms at School

Anna S. Egorova

BI of FVE “Chuvash Republican Institute of Education” of the Ministry of Education of Chuvashia,
Cheboksary, Russian Federatio.

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3603-171X>, e-mail: annaerenar@mail.ru

Abstract: The article is devoted to the issues of learning toponyms at school. The relevance of the topic is determined by the effectiveness of using toponyms to form students' cultural competencies, to achieve their personal, meta-subject and subject results. Practice shows that the names of geographical objects always arouse great interest among students.

Methods used in the study: analysis of scientific and methodological literature on this topic; study and generalization of the experience of teachers working on this topic; observation of the educational process.

The results of the work are identification of the most effective methods of using toponyms in the lessons of the Chuvash language and literature for the implementation of educational and educational tasks, compilation of a questionnaire for collecting toponyms, development of methodological recommendations for the organization of research activities of students on this topic. The practical value of this work is determined by the possibility of applying its results by teachers in the classroom and outside of school hours.

The author comes to *the conclusion* that studying the names of geographical objects helps to achieve the planned results, develop cultural competence, learn the history and culture of the native land, realize that language is not only a means of cognition and communication, but also a form of expression of national culture.

Keywords: toponyms, types of toponyms, methods of teaching the Chuvash language, achievement of planned results, questionnaire for collecting Chuvash toponyms, lexical and semantic analysis of toponyms, word-formation analysis of toponyms.

For citation: Egorova A.S. (2021). Learning Toponyms at School. *Razvitie obrazovaniya = Development of education*, 4(4), 61-64. (In Chuv.) DOI 10.31483/r-100579.

Күртём

Географи объекчĕсен ячĕсене топонимсем (< гр. *topos* «вырăн, тавралăх», *опута* «ят») теççĕ. Топонимсене шкулта вĕрентни пысăк пĕлтерĕшлĕ: çакă шкул ачисен культуроведени компетенцийĕсене аталантарать, вĕсене харкамлăх, пур предмета та вĕренме кирлĕ тата предмет результатĕсем патне çитерме пулăшать. 8–9-мĕш классен ФГОС ыйтнине тивĕçтереке «Чăваш чĕлхи» вĕренÿ кĕнекисенче те [1; 2] топонимикăпа сыхăннă хăнăхтарусем сахал мар. Шел пулин те, пур вĕрентекен те çак ёçсене ирттерме хагĕр марри паллă пулчĕ, çавăнпа статья паянхи куншăн актуаллă тесе шутлатпăр.

Тĕпчев ёçĕнче усă курнă меслетсем

Асăннă темăпа сыхăннă наукăпа меслетĕх литературине тишкертĕмĕр, вĕрентекенсен топонимикăпа сыхăнтарса ирттернĕ урокĕсенче пултăмăр, наукăпа практика конференцийĕсенче ачасен тĕпчев ёçĕсене итлĕрĕмĕр, шкулти вĕренÿпе воспитани ёç-хĕлне сăнарăмăр, вĕрентекенсен ку таранчен пухнă опычĕпе паллашрăмăр.

Тĕпчев ёçĕн результатĕсене пăхса тухни

Чи малтанах топонимикăпа сырнă наукăпа меслетĕх литературине пăхса тухрăмăр. Наука тĕлĕшĕнчен топонимсене чылай тĕпчевсĕ тишкернĕ, сăмахран, М.Р. Федотов [12], Н.И. Егоров [3], Ю.Н. Исаев [10], А.С. Егорова [7]. Топонимсене шкулта вĕрентес меслетлĕхе усса панă ёçсем вара сукпа пĕрех. Топонимикăпа сыхăнтарса ирттернĕ урокĕсенче пулнă хыççăн вĕрентекенсем географи объекчĕсен ячĕсене вĕрентмелли меслетлĕхе пĕлсех кайманнине сисрĕмĕр. Наукăпа практика конференцийĕсенче ачасен тĕпчев ёçĕсене итленĕ май вĕсем топоним тĕсĕсене пĕлменни, халăх тата наука этимологийĕсене пăтраштарни, топонимсене тĕрлĕ енчен тишкерес вырăнне вĕсене каласа тухнине кăна сырлахни курăнчĕ. Паллах, вĕрентекенсен хушшинче ку енĕпе маттур ёçлекенсем пурри пите савăнтарать.

Çакан пек ёçсем туса ирттернĕ хыççăн ачасене чи малтанах топонимсене мĕнле географи объекчĕсене ят панине кура уйăрма вĕрентмелле тесе шутлатпăр.

Çын пурăнкан вырăн (хула, ял, сала, поселок, хутор, станица, аул т. ыт. те) ячĕсене ойконимсем теççĕ. Ойконимсене хăйсене икĕ ушкăна уйăрма пулать: астионимсем (хула ячĕсем) тата комонимсем (ял ячĕсем).

Шыв-шурпа сыхăннă объектсен (тинĕс, юхан шыв, кÿлĕ, пĕве, шурлăх, çал, çалкуç) ячĕсене гидронимсем теççĕ.

Гидронимсен тĕсĕсем:

1) океанонимсем – океан ячĕсем: *Лăпкă океан, Инди океанĕ* т. ыт. те;

2) пелагонимсем – тинĕс ячĕсем: *Хура тинĕс, Шурă тинĕс* т. ыт. те;

3) потамонимсем – юхан шыв ячĕсем: *Атăл, Сăр шывĕ* т. ыт. те;

4) лимнонимсем – кÿлĕ, пĕве ячĕсем: *Тени кÿлли, Ял пĕви* т. ыт. те;

5) гелонимсем – шурлăх ячĕсем: *Мăклă шур, Малти шурлăх* т. ыт. те.

Сĕр пичĕн рельефĕн (айлăмсен, тусемпе-сăртсен) ячĕсене оронимсем теççĕ: *Шкул тăвайкки, Тĕмеске çучĕ* т. ыт. те.

Одонимсем тесе çул-йĕр ячĕсене (*Вăрă çулĕ, Шупаикар çулĕ*), дримонимсем тесе вăрман ячĕсене (*Малти шĕшкĕ, Хыр кати*), агронимсем тесе уй-хир ячĕсене (*Малти хир, Кÿпейи уйĕ*) калаççĕ.

Топонимсемпе произведени тишкернĕ, тĕрлĕ хăнăхтару пурнăçланă чухне, пулпĕве аталантармалли урокĕсенче усă курма юрат. Çавăн пекх ачасене пайăр ятсене тĕпчеттерсе тĕрлĕ конференципе конкурса хутшăнтарма пулать.

Шкул ачисемшĕн хăйсем пурăнкан вырăнти геграфи объекчĕсен ячĕсем кăна мар, хăйсен аслашшĕ-кукашшĕ пурăнкан вырăнти ятсем те интереслĕ пулма пултараççĕ. Аслăрах классенче вĕренекексене çакан пек анкета парса топонимсем пуçтарас ёсе явăштармалла:

1. Ял ячĕ. Кивĕ ят пулсан, апа та палăртăр. Ял мĕнле тата хăсан пулсанса кайни çинчен халăхра сÿрекен халапсене сырăр.

2. Ялти урам, тăкăрлăк ячĕсем.

3. Шыв-шур ячĕсем: (юхан шыв ячĕсем; шыв юписен ячĕсем; кÿлĕсемпе пĕвесен ячĕсем; шурлăхсемпе йĕпе тăракан вырăнсен ячĕсем; çалсемпе çалкуçсен ячĕсем; авăр тата кĕрекаç ячĕсем; шыв сикки ячĕсем.

4. Варсемпе сырмасен, сăрт-ту, çут ячĕсем.

5. Вăрман, ёшне, усланкă ячĕсем.

6. Çулсемпе сукмак ячĕсем.

7. Пĕччен ÿсекен йывăçсен, уйрăм ларан хуралтăсемпе арман ячĕсем.

Мĕншĕн çапла каланине сырăр. Çак ятсене ял карти çинче кăтармалла. Ял администрацийĕсемпе ял хуçалăх предприятийĕсен правленийĕсенче управкан е Интернетран кăларса илнĕ карттăсемпе усă курма юрат. Географи объекчĕсен ячĕсене камран сырса илнине палăртăр (хушамачĕ, ячĕ, ашшĕ ячĕ; хăсан тата ашта суралнă; халĕ ашта пурăнать, кам пулса ёçлет).

Тѣпчев ёѣ сьрнӑ чухне унӑн актуаллӑхне, тӣллевӣсемпе задӑчисене тата ыт. те тӣрӣс палӑртма пӣлмелле. Тема актуаллӑхне палӑртнӑ чухне чи малтан, пирӣн шутпа, топонимсем вӑхӑт иртнӣсемӣн манӑҫа тухса пынине шута илмелле. Хӑш-пӣр гидроним, сӑмахран, уйрӑм тѣпчев ёѣсенче сыхланса юлнӑ пулин те юхан шывӣсем вара типе-типе ларнӑ. Ҫавӑнпа та географи объектӣсен ячӣсене май килнӣ таран васкарах хут сине сьрса юлмалла. Тѣпчев ёѣн тӣллевӣ пӣр-пӣр ялти (ял тӑрӑхӣнчи, районти) топонимсене тӣрлӣ енчен тишкересси пулма пултарать. Тӣллевӣ пурнӑҫлас тесе ҫакӑн пек задӑчӑсем лартма пулать:

1) ялти (ял тӑрӑхӣнчи, районти) топонимсене май килнӣ таран ытларах пухасси;

2) топонимсен картотекине йӣркелесси;

3) топонимсене тӣрлӣ (лексикӑпа семантика, тытӑмӣе пулӑвӣ) енчен тишкересси;

4) наука ёѣсемпе паллашса топонимсене хронологи сийӣсем сине уйӑрса тухса тишкересси;

5) топонимсене карта сине палӑртасси т. ыт. те.

Ёѣн тӣллевне тата задӑчисене кура танлаштару, статистика, картографи мелӣсемпе ытларах усӑ курма тӑрӑшмалла.

Ҫакан пек ёѣсен практика пӣлтерӣшӣ пьсӑк пулни те каласа хӑвармалла, мӣншӣн тесен пухнӑ материал малашне ҫаваш топонимийӣн тулли словарьне е атласне тунӑ чухне усӑллӑ пулма пултарать.

Географи объектӣсен ячӣсене тупса палӑртас тӣллевпе май килнӣ таран ытларах материал ырӑнтах тупма тӑрӑшмалла: ватӑ сьнсемпе тӣл пулса каласмалла, школсемпе музейсенчи, архивсенчи материалпа усӑ курмалла.

Кашни ята уйрӑм карточка сине сьра-сьра пымалла, вӣсем пирки халӑхра сьӣрекен халапсемпе леген-

дӑсене пухмалла, май килнӣ таран несӣлне сьутатма тӑрӑшмалла. Пьсӑкрах объектсене карта сине палӑртмалла. Ҫакӑн пек туллин сьрса илсе карта туни топонимсене комплекслӑ тѣпчевӣе май парать.

Топонимсене лексикӑпа семантика енчен тишкерни географи объектне ят парас принципсене, ырӑнти сьут сӑнталӑк географи уйрӑмлӑхӣсене, халӑх историйӣе йӑли-йӣркине пӣлме пулӑшать. Тӣрлӣ вӑхӑтра тата тӣрлӣ чӣлхе материалӣнчен йӣркеленнӣ пирки гидронимсен пӣлтерӣшне усса парас тесен чӣлхе тата халӑх историне аван пӣлмелле, ырӑнти географи уйрӑмлӑхӣсене шута илмелле [4, с. 30]. Топонимсене пӣлтерӣш енчен тишкернине Ю.Н. Исаев [8; 9] ёѣсенче те асӑрхама пулать.

Ҫаваш чӣлхинче икӣ сӑмахран тӑракан топонимсем пьсӑк ырӑн йышӑнаҫңӣ. Ятсене пулӑвӣе тытӑмӣ тӣлӣшӣнчен тишкерни топонимсен моделӣсене тупса палӑртма пулӑшать [6, с. 196–198].

Топонимсене хронологи сийӣсем сине уйӑрса тишкересси школ ачисемшӣн йывӑртарах пулма пултарать, ҫапах та вӣсем *-нар (-нер)*, *-вӑш (-вӣш)*, *-лей* топоформантлӑ гидронимсемпе ойконимсене ытисенчен уйӑрса илме пултармалла. Финн-угр сийне кӣрекен топонимсем сине Ю.Н. Исаев [11], А.С. Егорова [5] ёѣсене вуласа пӣлме пулать.

Пӣтӣмлетӣ

Ҫапла вара, географи объектӣсен ячӣсене вӣренни ачасен пулмалли результатӣсене, культуроведен компетенцине аталантарма, тӑван ен историйӣе культурине лайӑхрах пӣлме, чӣлхе пӣлӣпе хутшӑну хатӣрӣ кӑна маррине, наци культурине палӑртмалли форма пулнине те ӑнланса илме пулӑшать.

Список литературы

1. Виноградов Ю.М. Чӑваш чӣлхи: 8 класс валли / Ю.М. Виноградов, А.С. Егорова. – Шупашкар: Чӑваш кӣнеке изд-ви, 2018. – 223 с.
2. Виноградов Ю.М. Чӑваш чӣлхи: 9 класс валли / Ю.М. Виноградов, А.С. Егорова. – Шупашкар: Чӑваш кӣнеке изд-ви, 2020. – 224 с.
3. Егоров Н.И. Историко-этимологическая верификация генезиса и хронологическая стратификация топонимикона Чувашского Поволжья ((Ономастика и языки Урало-Поволжья: Материалы региональной конференции. – Чебоксары: ЧГИГН, 2002. – С. 19–24.
4. Егорова А.С. Лексико-семантические группы чувашских гидронимов // Развитие образования. – 2021. – Т. 4, № 1. – С. 29–34. doi:10.31483/r-98039.
5. Егорова А.С. Марийский пласт чувашской гидронимии / А.С. Егорова // Чуваши и марийцы – соседи по «общему дому»: материалы Межрегиональной научно-практической конференции (Большой Сундырь, Кулаково, 17 мая 2019 г.) / сост. и отв. ред. Г.А. Николаев; ЧГИГН, МарНИИЯЛИ. – Чебоксары: ЧГИГН, 2019. – С. 235–240.
6. Егорова А.С. Словообразовательные модели чувашских гидронимов / А.С. Егорова // Ономастика Поволжья: материалы XVII Международной научной конференции. Составитель и редактор В.Л. Васильев. – Великий Новгород: ООО «ТПК «Печатный двор», 2019. – С. 195–199.
7. Егорова А.С. Чувашская гидронимия / А.С. Егорова. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2010. – 198 с.
8. Исаев Ю.Н. К вопросу о происхождении некоторых топонимов г. Чебоксары / Ю.Н. Исаев, Л.Ю. Исаев // Ашмаринские чтения: сборник материалов IX Международной научно-практической конференции. – Чебоксары Изд-во Чуваш. ун-та, 2014. – С. 52–61.
9. Исаев Ю.Н. Из истории села Норваш-Шигали Батыревского района Чувашской Республики / Ю.Н. Исаев // В.Л. Кузьмин и вопросы археографии, историографии и истории Чувашии: материалы региональной научно-практической конференции / сост. и отв. ред. Ю.В. Гусаров. – Чебоксары: ЧГИГН, 2014. – С. 9–26.
10. Исаев Ю.Н. О происхождении названий некоторых мест юга Чувашии (на примере фольклорных и литературных источников) / Ю.Н. Исаев // Актуальные проблемы диалектологии языка народов России: материалы XV Всероссийской научной конференции, проводимой в рамках IV Всемирного курултая башкир и посвященной юбилею доктора филологических наук, профессора Ф.Г. Хисамитдиновой. – Уфа, 2015. – С. 106–110.

11. Исаев Ю.Н. Финно-угорский субстрат в топонимии южных районов Чувашской Республики / Ю.Н. Исаев // Ономастика Поволжья: материалы XVII Международной научной конференции. Составитель и редактор В.Л. Васильев. - Великий Новгород: ООО «ТПК «Печатный двор», 2019. – С. 216–219.

12. Федотов М.Р. Заметки о финно-угорских элементах в некоторых географических названиях Чувашии / М.Р. Федотов // Советское финно-угроведение. – 1970. – №4. – С. 127–135.

References

1. Vinogradov, Iu. M., & Egorova, A. S. (2018). Chavash chelkhi: 8 klass valli., 223. Shupashkar: Chavash keneke izd-vi.
2. Vinogradov, Iu. M., & Egorova, A. S. (2020). Chavash chelkhi: 9 klass valli., 224. Shupashkar: Chavash keneke izd-vi.
3. Egorov, N. I. (2002). Istoriko-etimologicheskaja verifikatsiia genezisa i khronologicheskaja stratifikatsiia toponimikona Chuvashskogo Povolzh'ia Onomastika i iazyki Uralo-Povolzh'ia., 19-24. Cheboksary: ChGIGN.
4. Egorova A.S. (2021). Lexico-Semantic Groups of Chuvash Hydronyms. Development of education, 4(1), 29-34. (in Chuv.). doi:10.31483/r-98039.
5. Egorova, A. S. (2019). Mariiskii plast chuvashskoi gidronimii. Chuvashi i mariitsy, prakticheskoi konferentsii (Bol'shoi Sundyr', 235-240. Kulakovo, 17; Nikolaev; Cheboksary: ChGIGN.
6. Egorova, A. S. (2019). Slovoobrazovatel'nye modeli chuvashskikh gidronimov. Onomastika Povolzh'ia, 195-199. Velikii Novgorod: ООО "ТПК "Печатный двор".
7. Egorova, A. S. (2010). Chuvashskaja gidronimii., 198. Cheboksary: Izd-vo Chuvash. un-ta.
8. Isaev, Iu. N., & Isaev, L. Iu. (2014). K voprosu o proiskhozhdenii nekotorykh toponimov g. Cheboksary. Ashmarinskii chteniia, Cheboksary Izd., 52-61.
9. Isaev, Iu. N. (2014). Iz istorii sela Norvash-Shigali Batyrevskogo raiona Chuvashskoi Respubliki. V.L. Kuz'min i voprosy arkheografii, istoriografii i istorii Chuvashii, 9-26. Cheboksary: ChGIGN.
10. Isaev, Iu. N. (2015). O proiskhozhdenii nazvanii nekotorykh mest iuga Chuvashii (na primere fol'klornykh i literaturnykh istochnikov). Aktual'nye problemy dialektologii iazyka narodov Rossii: materialy XV Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii, provodimoi v ramkakh IV Vsemirnogo kurultaia bashkir i posviashchennoi iubileiu doktora filologicheskikh nauk, professora F.G. Khisamitdinovoi, 106-110. Ufa.
11. Isaev, Iu. N. (2019). Finno-ugorskii substrat v toponimii iuzhnykh raionov Chuvashskoi Respubliki. Onomastika Povolzh'ia, 216-219. Novgorod: ООО "ТПК "Печатный двор".
12. Fedotov, M. R. (1970). Zаметки о финно-угорских элементах в некоторых географических названиях Чувашии. Sovetskoe finno-ugrovedenie, 4, 127-135.

Автор сиччен пѣлтерни

Егорова Анна Семеновна – филол. аслалахен к-чѣ, доцент, ЧР ХПВ Чăваш Енĕн Вĕренĕ министерствин «Чăваш Республикин вĕренĕ институтчĕ» БУ, Шупашкар хули, Раçсей Федерацийĕ.

Информация об авторе

Егорова Анна Семеновна – канд. филол. наук, доцент, БУ ЧР ДПО «Чувашский республиканский институт образования» Минобразования Чувашии, Чебоксары, Российская Федерация.

Information about the author

Anna S. Egorova – candidate of philological sciences, associate professor of BI of FVE “Chuvash Republican Institute of Education” of the Ministry of Education of Chuvashia, Cheboksary, Russian Federation.

Поступила в редакцию / Received / Редакция ситнĕ 20.11.2021

Принята к публикации / Accepted / Пичетлеме йышăннă 16.12.2021

Опубликована / Published / Пичетленсе тухнă 22.12.2021